

ИНСОН КАПИТАЛИ – ТАРАҚҚИЁТ БАРОМЕТРИ

Ихтияров Фарход Акмалович

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети Бухоро
табиий ресурсларни бошқариш институти мустақил тадқиқотчиси*

Замонавий жамиятда шахсга оид ва жамоавий хусусиятларнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини ифодалаш, илмий асосларини изоҳлашда кишилардаги эҳтиёжлар капиталининг асоси бўлган моддий жамғарма, билим, ижтимоий алоқалар, нуфуз каби ижтимоий қадриятлари тизимига «эгалитет қилиш» функцияси ҳамда иқтисодий манбалар, хусусан, кўчмас мулк, акция, инновациялар, хусусий бизнес каби омилларнинг замонавий тенденцияларини ифодаловчи социологик таснифлар тадқиқ этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022-2026 йилларга мулжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2018 йилда 20 октябрдаги 841-сонли қарори мамлакатимизда барқарор ривожланишнинг асосий манбаи инсон капиталини ривожлантириш билан бевосита боғлиқ эканлигини бевосита белгилаб берган.

Аҳолининг билим даражаси паст, саломатлиги ёмон бўлса, ҳеч бир жамият ривожлана олмайди. Билими кучли ва соғлом фуқароларгина ўз мамлакатлари гуллаб-яшнашига ёрдам бериб, самарали меҳнат қиладилар. Мамлакатларнинг тараққиётдаги энг асоси фарқини белгиловчи омил ҳам бевосита инсон капитали омили билан боғлиқ.

Илмий адабиётларда «салоҳият»га хусусият сифатида қаралса, унинг мозаик қиёфасини ижтимоий акс эттириш бир қатор муаллифлар томонидан турлича шакллантирилган. Уларнинг маълум бир қисми илмий мазмунда батафсил баён қилинган бўлса, айрим ҳолларда эса мавзуга нисбатан юзаки ёндашувлар ҳам ўз ифодасини топган. Салоҳият капиталга айланиб, унинг тасвирий бирлиги, қатъий ва барқарор кўриниши мозаик қиёфада инсон онгида ўз ифодасини топар экан, унинг ижтимоий моделини ишлаб чиқиш учун зарурий назарий асос ҳамда услубий компонентлар зарур бўлади.

Салоҳиятнинг моҳияти ва таркибини талқин этиш масаласи нуқтаи назардан тадқиқотчилар иккита гуруҳга бўлинади. Улардан бирининг фикрига кўра, салоҳият атамаси, биринчи галда, ижтимоий ишлаб чиқариш тизими ривожланишининг эришилган даражасини тавсифлайди ва у яхлит бирлик сифатида кўриб чиқилиши керак¹.

Иккинчи гуруҳ тадқиқотчилар назарида, салоҳиятнинг бир нечта даражасини, хусусан: эришилган салоҳият ва истиқболдаги салоҳиятни ажратиш керак. Бунда эришилган салоҳият деганда, ижтимоий тизимнинг мавжуд унсурлари йиғиндиси (масалан, «асосий фондлар йиғиндиси, мамлакатнинг ишлаб чиқариш кучлари ривожланишида тармоқлар ялпи маҳсулоти кўламининг амалда эришилган ташкилий даражаси ва бутун бир ишлаб чиқариш имкониятларидан фойдаланиш даражасида яратилган ялпи ижтимоий маҳсулоти ҳажми...») тушунилади, истиқболдаги салоҳият тушунчасига эса тизимнинг ҳали амалга оширилмаган имкониятлари (масалан, «...хўжалик тизимининг ишлаб чиқаришнинг идеал шароитида ва ресурслардан оптимал даражада фойдаланишда моддий неъматлар ва хизматлар ишлаб чиқаришининг эришиш мумкин бўлган энг юқори ҳажмини белгилаб берувчи мавжуд имконияти») киради².

Инсон капитали бу ижтимоий ҳаётга жорий қилинган турли инвестицияларнинг индивидуал ва ижтимоий омиллар натижасида юзага келган, ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар ва маънавий-маданий шарт-шароитлар яратилишига туртки берган ва энг муҳими теран анланган салоҳиятлар мажмуи булиб, шахс томонидан қўлга киритилган билим, касб афзалликларидан фойдалана олиш, бошқаларга ўргатиш ҳамда бу афзалликларни истиқболга йўналтира олиш салоҳиятини ифодалайди.

Инсон капитали ва инсон салоҳияти тўғрисидаги мунозаралар ҳозирги даврда кўплаб олимларнинг эътиборини тортиб келмоқда. Замонавий жамиятда «инсон салоҳияти» имкониятларининг таркибий қисмлари учта муҳим хусусиятга кўра ўрганилади. Булар: а) кишилар ва жамоалар эҳтиёжлари; б) индивидуал ҳамда гуруҳли қобилият шакллари; в) шахслар ва жамоаларнинг касбий тайёргарлиги.

¹ Проскуряков В. М., Самоукин И. А. *Экономический потенциал социальной сферы: содержание, оценка, анализ.* – М.: Экономика, 1991. – С. 6-7.

² Полкова Т. В. *Методологические подходы к формированию и развитию человеческого потенциала.* – Екатеринбург: Институт экономики УрОРАН, 2006. – С. 28.

Инсон салоҳияти доимо ҳаракат қилиш билан амалга оширилар экан, у хулқ-атворга бўлган муносабат, ҳодиса ва жараёнларга нисбатан мойиллик туйғулари билан ифодаланади. Илмий тадқиқотларда салоҳият жуда кенг тарзда ва турли маъноларда қўлланилади. Ушбу атама қуйидаги сўз бирикмаларида ишлатилади: иқтисодий салоҳият, илмий-техник салоҳият, инфратузилмавий салоҳият, ишлаб чиқариш салоҳияти, ижтимоий ривожланиш салоҳияти, интеллектуал салоҳият, табиий-ресурс салоҳияти, кадрлар салоҳияти, ахборот салоҳияти, мудофаа салоҳияти, қишлоқ хўжалиги салоҳияти, ташкилий салоҳият ва бошқалар.

Тадқиқотчилар инсон салоҳиятининг юқорида қайд этилган таркибий қисмларини талқин қилишда мунозараларга киришар эканлар, ушбу масалада бирдамлик ва ҳамжиҳатлик кузатилмайди. Бир гуруҳ тадқиқотчилар одамларнинг эҳтиёж ва қобилиятлари салоҳиятига таъсир қилади, деб ҳисобласалар, бошқалари эса инсоннинг қобилияти ва ижтимоий ҳаётга тайёрлиги инсон капиталини белгилашини таъкидлайди. Шу билан бирга, инсон омили масаласи ҳам алоҳида ўрин тутиб, унда эҳтиёж, қобилият ва ижтимоий ҳаётга тайёрлик тўғрисида ҳеч қандай савол туғилмайди. Бунинг учун қандайдир тушунтириш ва мулоҳазаларга асосланиш шарт эмас, чунки инсон омили масаласи кўтарилганда муаммони таҳлил қилиш умумий нисбатга эга бўлиб қолади.

Хатто А. Смит ҳам асосий (доимий) капиталга «барча резидентлар ёки жамият аъзоларининг орттирилган ва фойдали қобилиятлари» киритилган. А. Маршалл меҳнат ва ташкилотни ишлаб чиқариш омиллари сифатида таҳлил қилар экан, «табиий энергия»нинг аҳамиятини кўрсатиб, «оптимизм, эркинлик ва машғулот ва таассуротларнинг ўзгариши»га боғлиқ; ишлаб чиқариш машғулотлари ва «шижоатли йигитнинг ҳаётий мақсадлари» ни шакллантириш; таълимни миллий сармоя сифатида тезисларини илгари сурдилар. Аммо, «инсон капитал» тоифасининг илмий муомалага киритилиши XX асрнинг 50–60-йилларидан бошланган. Чикаго ва Колумбия университетларидаги америкалик иқтисодчиларнинг ишларида. М. Фридман (1956) «инсон капитал»ни пул, акция, облигация ва жисмоний товарлар билан бир қаторда шахсий даромад келтирадиган бешта асосий бойлик шакллари қаторига киритган эди. Ўз навбатида, «инсон капитал» муаммоси бўйича биринчи махсус мақолалар Американинг «Journal of political economy» журналида Колумбия университети илмий ходимлари Ж. Минтзер («Investmen in Human and personal income distribution», 1958) ва Т. Шулц томонидан нашр этилган.

Улардан кейин 1960–1970 йилларда Колумбия университетидида дарс берган ва кейин Чикагога қайтиб келган Г. Беккер иккита монографиясини нашр эттирди: унинг «Инсон капитали: назарий ва эмпирик таҳлил» (1964) ва «Инсон. Капитал ва шахсий даромадларни тақсимлаш»: аналитик ёндашув» (1967) каби асарлари анчагина машхурликка эришди. Ушбу учта муаллиф (улардан иккитаси, яъни Шульц ва Беккер кейинчалик Нобель мукофоти лауреатлари бўлди. Ж. Минтзер эса «замонавий меҳнат иқтисодиётининг отаси» обрўсига сазовор бўлди) туфайли «инсон капитали» тоифаси одамларнинг захираларини баҳолаш сифатида кенг тарқалди. Ҳар бир ишчи учун мавжуд бўлган қобилият, билим, кўникма ва мотивациялар, келажакдаги пул ва руҳий даромад манбаи – даромад ва қониқиш ҳиссининг шаклланишига тўртки бўлди.

Инсон капитали тушунчасини фанга киритган америкалик таниқли иқтисодчилар, Халқаро Нобель мукофоти соҳиблари Т. Шульц (1979) ҳамда Г. Беккер (1992) XX аср охирига келиб инсон омилини шахс аҳамиятини баҳолашнинг иқтисодий ўсиш омили сифатида баҳолайдилар. Одамлар қачонки, ўз иқтидорларини иқтисодий ўсиш динамикаси манбаси сифатида қабул қилсалар ва қачонки инсон капиталини тараққиётнинг қимматли манбаси, деб тушунсалар, шундагина табиий ресурс ва бошқа табиий бойликлар сақланиши узоқ муддатга кўчади. Тадқиқотчилар инсон ва табиат ўртасидаги рақобатбардошликда фақатгина иқтисодий ўсиш ва самарадорлик асоси бўлган заводлар, ускуналар ва табиий ресурслар эмас, балки инсон капитали асосий манба³ ҳиссoblанишини таъкидлашган.

«Инсон салоҳияти (потенциали) бу – ҳаракатга келтирилиши мумкин бўлган ҳамда қўйилган мақсадга эришиш учун келиб чиқадиган вазифаларни бажаришги имкониятлар, захиралар ва бошқа воситалар йиғиндиси бўлиб, жамиятнинг алоҳида аъзоси ҳамда давлатнинг маълум бир соҳадаги имкониятлар мажмуидир»⁴.

«Инсон салоҳияти» «инсон капиталига» караганда кенгроқ тушунчадир. Чунки, инсон салоҳиятининг маълум бир қисмигина маълум бир шароитлар натижасида инсон капиталига айланади. Т.И. Волкова инсон капиталини қуйидагича эътироф этади: «умумий ҳолатда иқтисодиётнинг ривожланиши, хусусий ҳолатда жамоат ишлаб чиқаришининг ривожланиш жараёни маълум бир

³ Дятлов С. А. Теория человеческого капитала: Учеб. пособие. – СПб.: Изд. СПбУЭФ, 1996.

⁴ Большой экономический словарь / Общ. ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Правовая культура, 1994. – С. 510.

босқичда фақатгина салоҳият даражасида бўлган у ёки бу тизим тўпланган имконият ва омилларининг амалда ўз аксини топиши демакдир⁵».

Инсон капитали салоҳият доирасида шаклланади, унинг шаклланиши эса моҳиятан инсон салоҳиятининг ривожланиши демакдир. Булар паралел жараёнлар бўлиб, амалда битта жараёнга бирикиб кетадилар. Ҳақиқатдан ҳам инсон капиталини шакллантириш бўйича чора-тадбирлар таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳалар ҳисобига кишиларнинг меҳнат сифатларини ошириш билан бирга, умумий ҳолда инсон салоҳиятининг ривожланишига ҳам асос бўлади. Шунга қарамай, иккала жараённи бир- бирдан ажратиб турувчи алоҳида хусусиятлари ҳам мавжуд.

Адабиётлар рўйхати:

1. Проскуряков В. М., Самоукин И. А. Экономический потенциал социальной сферы: содержание, оценка, анализ. – М.: Экономика, 1991. – С. 6-7.
2. Полкова Т. В. Методологические подходы к формированию и развитию человеческого потенциала. – Екатеринбург: Институт экономики УрОРАН, 2006. – С. 28.
3. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала: Учеб. пособие. – СПб.: Изд. СПбУЭФ, 1996.
4. Большой экономический словарь / Общ. ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Правовая культура, 1994. – С. 510.
5. Волкова Т. И. Воспроизводство творческого потенциала науки. – Екатеринбург, 2004. – С. 16.

⁵ Волкова Т. И. *Воспроизводство творческого потенциала науки.* – Екатеринбург, 2004. – С. 16.

